

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

A rurális elit téralapú identitásszerkezetének elemzése egy székelyföldi térségben

SÁROSI-BLÁGA ÁGNES¹

ABSZTRAKT

A vidéki térségek új kihívásai olyan szakmai elemzések tárházának bővítését támogatják, amelyek a fejlesztés egyik minőségi tényezőjeként a helyi vagy regionális identitásszerkezetek működésére irányulnak. A vidéki térhasználat változásait jelző megközelítések figyelembe vétele különösen fontosnak mutatkozik a poszt szocialista országok vidéki térségeiben, amelyekre ez idáig többnyire csak centralizált fejlesztési programok irányultak, és amelyek az endogén fejlesztési paradigmában rejlő lehetőségek felismerésének kezdeti szakaszában vannak. Románia vidéki térségei közül jellegzetesen ilyen a kisebb-nagyobb tájegységekből álló székelyföldi térség, amely esetében az új vidékfejlesztési paradigma alapján fejlesztési potenciált jelenthet az adott tájegységekhez kapcsolódó téralapú identitás. Tanulmányom célja egy kisebb székelyföldi tájegység, a Felcsik kistérség kapcsán bemutatni a téralapú identitásszerkezet fontosabb dimenzióit a térségi elit körében végzett kutatás alapján.

KULCSSZAVAK: téralapú identitás, vidéki elit, vidékfejlesztés, endogén erőforrások

ABSTRACT

Analysis of the space-based identity structure of rural elite in a region of Szeklerland

The new challenges of rural areas support expansion of the range of professional research and analysis focusing on local or regional identity structures as a quality factor of development. These new approaches are particularly important in the rural areas of the post-socialist countries, which are in the initial stages of the recognition of the potential inherent in the endogenous development paradigm. In Szeklerland, according to the new rural development paradigm, place-based identity could be a potential for the sustainable development. The aim of my paper is to present the major dimensions of the place-based identity structure in a micro-region of Szeklerland.

KEYWORDS: place-based identity, rural elite, rural development, endogenous resources

¹ Doktorjelölt, Debreceni Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program; szociológus, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

Bevezetés

Napjaink európai vidéki területein a területi alapú identitás-szerkezetekkel kapcsolatos vizsgálatok több szempontból fontossá váltak: felértékelődött a vidék szerepe, a társadalomban megváltozott a térhez való viszony és a kapcsolódási igény. Christopher Ray (1999) munkássága, a kultúragazdaság elméletének megalkotásával a helyi kezdeményezések, helyi erőforrások és a helyben élők fontosságára hívja fel a figyelmet a térhasználat kapcsán. Ebben a megközelítésben a kulturális jegyek (hagyományok, történelem, ünnepek, folklór stb.) kulcserőforrásokat képeznek a területfejlesztésben, ugyanis lokális tartalommal töltik fel a gazdasági ágakat, elősegítik a társadalmi integrációt, illetve a gazdasági stabilitást.

A vidéki terek felértékelődése a '90-es években szakmai fordulathoz vezetett a fejlesztéspolitikai megközelítésekben. A globális folyamatok egységesítő hatására válaszként beinduló lokális folyamatokban tehát felértékelődnek a vidéki terek és az azokhoz szorosan kapcsolódó, fejlesztéspolitikai szempontból is hasznosítható, endogén erőforrások. Ez a minőségi tényezőket szem előtt tartó megközelítés az új vidékfejlesztési paradigma keretén belül értelmezhető (például Van der Ploeg et al. 2015, Woods 2007, Almstedt et al. 2014). Ez a szakmai fordulat hozzájárult a decentralizációs folyamatok előtérbe kerüléséhez, amelyben az eddigieknél sokkal nagyobb szerepet kapnak a regionális és lokális kezdeményezéseknek. A területiség elve révén értelemszerűen növekedik a helyi és regionális aktorok, valamint az azok közötti együttműködések szerepe is, amely növeli a területek versenyképességét, és hozzájárul a területek saját identitásának megerősítéséhez is. Christopher Ray (1998) szerint egyetlen és egységes identitás ösztönzésével a vidéki területek nem csak turista desztinációk megjelölésére és helyi termékek fogyasztására alkalmasak, hanem elősegítik a közösség tagjai között a bizalom kialakulását és az együttműködést. A lokális identitás, és ilyen értelemben a kulturális gazdaság helyi szimbólumok, helyi termékek, láthatóság növelése révén tudatosan alakítható, formálható (például LEADER programok) (Lee J. et al. 2005).

A gazdasági és minőségi tényezőket figyelembe vevő fejlesztéseket az Európai Unió fejlesztéspolitikája is szorgalmazza. Az inkluzív fejlesztési modell alapján a versenyképesség és fenntarthatóság érdekében a beruházásokat az adott terület sajátosságaihoz kell igazítani (Lengyel – Fenyővári 2010). Ebben a megközelítésben a területfejlesztés a projektek intellektuális és kulturális termékeire és az intellektuális tőkére, tehát az erre vonatkozó tudás birtokosaira irányítja a figyelmet, ugyanis a sikeres pályázati részvétel nagymértékben hozzájárul a helyi javak és szolgáltatások eladásához és ezáltal a vidék fejlődéséhez (Kovács – Kristóf 2007).

A fentiekben röviden felvázolt folyamat olyan szakmai elemzések tárházának bővítését támogatja, amely a fejlesztés egyik minőségi tényezőjeként a helyi vagy regionális identitás-szerkezetek működésére irányul.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

A vidéki térhasználat változásait jelző megközelítések figyelembevétele különösen fontosnak mutatkozik a posztszocialista országok vidéki térségeiben, amelyekre ez idáig többnyire csak centralizált fejlesztési programok irányultak, és amelyek az endogén fejlesztési paradigmában rejlő lehetőségek felismerésének kezdeti szakaszában vannak. Románia vidéki térségei közül jellegzetesen ilyen a kisebb-nagyobb tájegységekből álló székelyföldi térség, amely esetében az új vidékfejlesztési paradigma alapján fejlesztési potenciált jelenthet az adott tájegységekhez kapcsolódó téralapú identitás.

Tanulmányom célja egy kisebb székelyföldi tájegység, a Felcsík kistérség kapcsán bemutatni a téralapú identitás szerkezet fontosabb dimenzióit a térségi elit körében végzett kutatás alapján.

A tanulmány első részében röviden összefoglalom a székelyföldi térség azon jellemzőit, amelyek a téralapú identitás szerkezetek vizsgálatához fontos kiindulópontot jelentenek. Ezt követően röviden bemutatom a térségben korábban végzett identitás elemzések fontosabb eredményeit. Ez a térségi és szakmai kontextus adja a keretet saját elemzési eredményeim bemutatásának.

1. Tájegységek vidéki térségben

A székelyföldi térség egymástól különböző, kisebb-nagyobb tájegységekre tagolódik, amelyek bár nem minden esetben különülnek el valamilyen adminisztratív elhatárolódás révén, sajátos téralapú identitás szerkezettel rendelkeznek. Ezek az identitás szerkezetek több tényező együttes fennállásának következtében alakultak ki. Tanulmányomban három tényezőt emelek ki.

(1) Az első tényező a földrajzi paraméterek (folyóvölgyek, medencék, hegyek), amelyek meghatározzák a települések mai szerkezetét. Például az alcsíki és felcsíki térséget a csíkszeredai dombok különítik el egymástól, és mivel a települések az Olt folyó és mellékvei mentén helyezkednek el, a folyásirány határozza meg, hogy a csíkszeredai dombokhoz képest melyik település tartozik alcsíkhöz és felcsíkhöz.

(2) A másik tényezőt, pontosabban tényezőegyüttest a társadalomtörténeti előzmények jelentik, ugyanis több mai tájegység korábban adminisztratíván is elkülönült (szék, vármegye, járás, rajon, megye), saját székhellyel és kapcsolódó intézményekkel, elittel és szolgáltatásokkal működtek. Például iskola, piac, adminisztratív és jogi ügyintézés, újságok.

(3) A szocialista iparosítás éveire jellemző gyakorlatban ezek a tájegységek úgy működtek, mint egy városközpont és vonzáskörzete: például ingázással elérhető munkahelyek, középfokú oktatási központ, élelmiszer beszerzési lehetőség.

A fenti tényezők együttes hatásaként tájegység szintű, tartós identitás szerkezetek alakultak ki, amelyek a köznyelv szintjén olyan esetekben is erősek voltak, amikor egy-egy tájegységet egy nagyobb szerkezetbe integráltak. Például a politikusok

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

és szakemberek is törekedtek a felsorolt tényezők figyelembevételére a Hargita megyei kistérségi társulások létrehozásakor az ezredforduló elején.

A lokálisnál nagyobb léptékű, tájegység szintű identitásszerkezetek kialakulását támogató tényezők mellett számos korlátozó tényezőt is meg lehet említeni.

(1) Ilyen például a székely communitas modell. A történeti munkák az egyes településekhez kapcsolódóan foglalkoznak a vagyonszervezetekkel (pl. közbirtokosság), a helyi közösségi intézmények (informális intézmények), az egyházközségek lokális identitást erősítő szerepével (Egyed 1975, 1981, 1997, 2006; Imre 1983), ez a modell ma is hat a helyi közösségek működésére.

(2) Az 1900-as évek fordulóján történt gazdasági beruházások (fűrészfűrésztelepek) sem lépték túl a lokális kereteket. A szocialista iparosítás pedig a vizsgált térség települései közül leginkább Karcfalvát hozta helyzetbe a bútorgyár révén, azonban a nagy mérete ellenére ez sem eredményezett jelentősebb településközi mobilitást. Az 1968-as romániai adminisztratív átszervezés a települések összevonásával megváltoztatta a településközi viszonyokat, és ez az intézkedés az együttműködési formák helyett a függőségi viszonyokat erősítette fel, és nem ösztönözte az alulról való szerveződést.

(3) Az 1989-es társadalmi fordulat a lokális léptékű rehabilitációs folyamatokat erősítette fel: a térségek megszűntetése, az egyéni földtulajdon visszaállítása, szimbolikus térfoglalás (Biró 2006, Bodó – Biró 2011). Ez a folyamat végül 2004-ben a települések szétválásához vezetett, amely napjainkig hatással van a településvezetési gyakorlatokra.

(4) Az EU csatlakozást megelőző és követő fejlesztéspolitikai beruházások és programok döntő része lokális jellegű volt, és a térségben beindult LEADER támogatási gyakorlat is alapvetően a pontszerű, egyes településekhez kapcsolódó kezdeményezéseket támogatta.²

(5) A térséggel foglalkozó kutatások eredményeinek elemzése, illetve az ide vonatkozó szakirodalmi anyagok alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a kistérségi keretek nem vezetnek identitásépítési folyamatokhoz (Biró 2008, KAM-Intézet 2011, Gagyai 1998, 2004, Oláh 2004, 2008, 2016, Biró et al. 2012, Ray 1998, Granberg et al. 2015, Messeley et al. 2015).

A térségi előzmények arra utalnak, hogy a településközi együttműködések formai keretének támogatásán, illetve időszakos projekteken túlmenően nem jöttek létre tényleges, tartalmi és területi identitásalapú projektek. Erős a lokális, a megyei, és újabban a székelyföldi lépték. A köztes, valós kistáji identitások csak a mindennapi életvezetés és a mindennapi nyelvhasználat szintjén jelennek meg. Ezeket a térségi elit és a fejlesztéspolitikai szakértők a mindennapi gyakorlatban sok esetben korlátként, akadályként kezelik, ami miatt „nem lehet együttműködni”. A köztes, kis-

² Jó gyakorlatok: Megvalósított projektek a Csík LEADER Helyi Akciócsoport területén, 2015.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

táji léptékű identitásszerkezetekhez egyelőre nem társul konkrét fejlesztéspolitikai koncepció és hasznosítás, illetve kevés vizsgálat irányul ennek okaira.

2. Térségi elemzések

A székelyföldi térség településeihez vagy kisebb-nagyobb tájegységeihez kapcsolódó identitáskutatások az 1989-es romániai fordulat után indultak el. Ezek száma kevés, szemléleti és módszertani megközelítéseiket tekintve eltérnek a tanulmányokban tárgyaltaktól.

A térségre irányuló, többnyire magyarországi indíttatású survey kutatások – különösen az 1990-es években és a 2000-es évek fordulóján – gyakran iktattak be a kutatásokba a nemzeti vagy etnikai identitásra vonatkozó kérdéseket, és több kutató foglalkozott az identitáskérdésekkel az interetnikus kapcsolatok függvényében³, azonban konkrétan a területi identitás problémaköre ezekben a vizsgálatokban nem jelent meg. A kérdőíves adatfelvételek körében a 2008-ban zajlott Foresight kutatás foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a térségi elit miként viszonyulnak a lokális és kistáji identitások várható társadalmi szerepéhez.

Az 1989 előtti időszakból szakmai előzményként a „Néphagyományok új környezetben” című tanulmánygyűjtemény említhető, amely már kísérletet tett a szimbolikus térhasználat elemzésére (Bodó 1987). A téralapú identitásépítés egy esetének elemzésére a „hargitaiság” kapcsán került sor (Biró – Bodó 1992). Szorosan kapcsolódnak a területi alapú identitásszerkezetek elemzésének témaköréhez azok a kutatások, amelyek az elmúlt két évtizedben a szimbolikus térhasználat gyakorlatát, eseményeit, valamint a lokális identitást elemezték több kutatási program és tanulmány keretében (a témával kapcsolatos áttekintések és fontosabb eredmények például Bodó – Biró 2011, Kiss 2011). Székelyföldi viszonylatban a nemzeti identitás és versenyképesség témakörhöz kapcsolódóan került sor a lokális identitás szerkezetek elemzésre a 2011-ben zajlott DOMUS program keretében (Domus 2011). A székelyföldinél kisebb tájegység jellegű kutatások a Csíki medencéről készültek (például SOCO 2001, György 2011).

A téralapú identitásépítés fejlesztéspolitikai megközelítésben többnyire fejlesztési stratégiák készítéséhez kapcsolódó helyzetleírásokban szerepel.⁴

³ Az ilyen jellegű kutatások jellegzetes példája a magyarországi Ifjúság2000 című kutatás (Szabó et al. 2002), illetve a határon túli magyar kulturális intézményrendszer átfogó vizsgálatát megcélzó kutatás (Blénesi et al. 2005). A székelyföldi térségben végzett, a szimbolikus térbeéléssel, valamint az identitásépítési folyamatokkal kapcsolatos további kutatásokról Biró A. Zoltán készített áttekintést (Biró 2006, kézirat).

⁴ Ilyen például a 2003-ban készült megyeelemzés, amely a téralapú identitásépítés külső és belső társadalmi feltételeit igyekezett számba venni, fejlesztéspolitikai megközelítésben (Bálint és társai, 2003, kézirat).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

A fejlesztéspolitikai szakértők régiófejlesztési szempontból a kistérségeket legtöbb esetben korlátként értelmezik (például Csutak 2011).

A térségre irányuló kutatások rövid áttekintése alapján azt láthatjuk, hogy közülük kevés irányul a kisebb tájegységek elemzésére, illetve a tájegység szintű elemzések döntő többsége stratégiák elkészítéséhez kapcsolódó helyzetleírás. A téralapú identitás téma kutatásának előzményeként értelmezhető elemzések három kategóriába sorolhatók: lokális identitáskutatások (településszintű), tájegység szintű (Csíki-medence) kutatások, illetve fejlesztési stratégiák helyzetleírásai. A köztes, kistáji léptékű identitásszerkezetekhez egyelőre kevés tudományos és fejlesztéspolitikai vizsgálat társul. Tanulmányomban ezt a hiányosságot szeretném pótolni a Felcsík kistérség kapcsán bemutatott téralapú identitáselemzéssel.

3. A kutatás tárgya és módszere

Kutatásom során harminckét fejlesztési kulcsszereplővel készítettem interjút, akik munkahelyi, vagy közösségi pozíciójuk révén direkt vagy indirekt módon fontos szerepet játszanak a fejlesztési folyamatokban. A vizsgált székelyföldi térség esetében ezek a szereplők helyi közintézmények és civil szervezetek alkalmazottjai, illetve a közösségi életben aktív magánszemélyek. Az interjútuk révén fontos kutatási kérdés, hogy Felcsík kistérség esetében fejlesztéspolitikai szempontból az elemzett célcsoport téralapú identitása milyen dimenziók mentén épül fel, illetve válik értelmezhetővé.

Jelen tanulmány célja a szakirodalmi anyagok, a témában végzett térségi kutatások és a doktori kutatásom terepmunkája révén meghatározni a rurális elit téralapú identitásának elemzési dimenzióit, valamint azokon belül, előzetesen kidolgozott szempontrendszer alapján elemezni az interjúalanyok narratíváit.

Az interjúalanyok térhez való viszonyulása kapcsán összesen öt elemzési dimenziót (identitás komponensét) határoztam meg:

- térelemek,
- fontos események,
- nehézségek,
- közösségi és munkahelyi szerep,
- idő.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az elemzési dimenziók felsorolása és bemutatása véletlenszerű és nem logikai sorrendet jelöl.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

4. A kutatás terepe

Kutatásomat a Székelyföldön, és azon belül a Hargita megyében található Felcsík Kistérségben végzem. A Kistérségi Társulás az ezredfordulón jött létre 15 másik fejlesztési kistérségi társulás mellett. Az akciót a Hargita Megye Tanácsa kezdeményezte és a létrehozásban közreműködött a Regionális Képzési Központ, valamint magyarországi vidékfejlesztési szakemberek.

A Felcsík Kistérségi Társulás földrajzilag Hargita megye középső részének keleti oldalán helyezkedik el és Balánbánya városon kívül nyolc vidéki település alkotja: Csíkcscsó, Madéfalva, Csíkrákos, Csíkmadaras, Csíkdánfalva, Csíkkarcfalva, Csíkszenttamás, valamint Csíkszentdomokos. Ezek a települések 2004-től önálló közigazgatási egységet képeznek. A térség összlakossága 18 790 fő. Területe 58408 ha, melynek 13%-a szántó, illetve 30%-a erdő. A terület természeti értékekben gazdag (Fejlesztési Stratégia, 2007–2013).

5. Elemzés

Tanulmányom elemzési részében a rurális elit identitászerkezetének öt komponensét elemzem: térelemek, fontos események, nehézségek, közösségi és munkahelyi szerep, idő. Az elemzési dimenziók felsorolása és bemutatása véletlenszerű és nem logikai sorrendet jelöl.

5.1. A TÉR ELEMJEI

A téralapú identitáskomponensek elemzése kapcsán fontos dimenziót jelölnek az interjúalanyok narratíváiban körvonalazódó térelemek. Kutatásom esetében a térelemek az interjúalany közvetlen környezetében megtalálható helyek, de lehetnek kiemelt helyekhez vagy a hagyományokhoz, kulturális és történelmi eseményekhez kötött szimbolikus tárgyak is, mint például a székelyruha. Fontos megjegyezni, hogy ezek a narratívákban megjelenő térelemek az adott közösség tudása és sajátos használata révén válnak szimbolikusan jelentéssé. Tehát Felcsík kistérség esetében egyfajta „térelemek tárházáról” beszélhetünk, amelyből az interjúalanyok kontextustól és saját meggyőződéstől függően válogatnak, és ilyen értelemben, ezáltal fejeződik ki a térhez való viszonyuk.

A térhez való kötődés szempontjából fontos a viszonyítási alap, tehát az, hogy az adott térelem a narratívákban mihez (pontosabban milyen téregységhez) képest válik jelentéssé.

(1) Az első, narratívákban dominánsan megjelenő térelem az egyházi épületek és más, vallásos helyek, amelyek a vallási komponens és az ahhoz szorosan kapcsolódó rituálék révén válnak kiemelt helyekké az interjúalany közvetlen környezetében.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

Ebből a szempontból kivétel nélkül mindenik interjúalany elsősorban a saját településén található templomokat és kápolnákat emeli ki. A viszonyítási alap a narratívákban gyakran túlmutat a település és a kistérség szintjén is, ami elsősorban a vallásos helyeknek tulajdonított turisztikai értékkel magyarázható.

„Jaj hát itt Karcfalvának van a Vártemplom, amelynek 1 évvel ezelőtt végezték el a felújítását, az ejsze Székelyföld egyik legszebb Vártemploma, oda nagyon sok turista jár.” (13. int.)

A más, Felcsík kistérség településein található vallásos helyek a narratívákban csak felsorolásszerűen, tájékoztató jelleggel kerülnek megemlítésre, érzelmi azonosulás nélkül.

„Ha azt nézzük, akkor vannak vallási helyek, akár a templomok, melyek szerintem egyedülállóak, mert minden templomnak megvan a maga jellegzetessége. (...) Vagy ott van az a sok kicsi elhagyatott, vagy keveset látogatott kápolna, ami egy adott ünnepkörhöz kapcsolódik, egy búcsúval kapcsolatosan látogatják meg, az is szerintem pár száz éves, szóval egyedülálló.” (17. int.)

A települések határain túlmutató, a narratívákban megjelenő, kiemelkedő vallásos hely Csíksomlyó, amely bár a pünkösdi búcsú alkalmával mozgat meg nagy tömegeket (és ilyen értelemben jelent turisztikai vonzerőt is a térség számára), az év többi napján, az eseménytől függetlenül is az egyik legfontosabb, „közös” térelem. Ebben az esetben az interjúalanyok viszonyítási alapja az ország határain túlmutató, európai szintű.

(2) A második, narratívákban megjelenő térelemek csoportját azok az emlékhelyek (szobrok, emlékművek) képezik, amelyek valamilyen, a település és a térség életében fontos történelmi eseményhez kapcsolódnak. Ezek a térelemek erőteljesen lokálisak, így a narratívákban körvonalazódó viszonyítási alap is ezen a szinten marad. Bár a narratívákban dominánsan megjelenő emlékhelyek a kistérség közösségének történelméhez és általános értelemben a közös, magyar történelmi eseményekhez kapcsolódnak, az interjúalanyok ebben a kontextusban a saját településeiken található szimbolikus helyeket emelik ki. Kivételt képez a Madéfalvi Siculicidium emlékmű.

Az emlékhelyek esetében három olyan fordulóponthoz volt a kistérség életében, amely nagymértékben meghatározta (és megváltoztatta) az emlékhelyekhez való viszonyulásmódot: a rendszerváltás, 2004-ben a települések adminisztratív önállósodása és az EU-hoz való csatlakozás. A rendszerváltás után lehetővé vált a magyar nemzethez való tartozás szabad kifejezése az emlékhelyeknél szervezett ünnepségek révén. A 2004-es adminisztratív önállósodás után felerősödött a települések

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

életében minden szempontból és ilyen értelemben az emlékhelyek szempontjából is a „sajáthoz” való ragaszkodás. Az EU-hoz való csatlakozás után pedig új értelmet és értéket nyertek ezek a történelmi emlékhelyek a hozzájuk rendelhető uniós projektek révén.

(3) A harmadik elemcsoport az állami intézmények épületei: iskola, helyi önkormányzat épülete, kultúrház. Ezek a helyek a mindennapi használat és funkciójuk révén válnak a közösség és ilyen értelemben az interjúalanyok számára is jelentéssé. A viszonyítási alap az előző elemcsoportéhoz hasonlóan itt is erőteljesen lokális, a településhez kötött.

Itt fontos megemlíteni, hogy a narratívákban kiemelt épületek multifunkcionálisak, az állami tevékenységet legitimáló szerepen túlmutatóan könyvtáraknak, kulturális eseményeknek, civil kezdeményezéseknek, közösségi eseményeknek (pl. szüreti bál, nagykorúsító bál, falunapok) és a családok fontos eseményeinek (pl. lakodalom, temetés utáni tor) is helyet adnak.

„Van egy jó nyugdíjas csoport, ahová szívesen mennek az idősebbek. Az heti rendszerességgel működik. Aztán ha könyvtári szervezés van, oda is hála Istennek mindig eljönnek jól az emberek. Ha néptáncsoport előadás van, akkor ugye a szülő, nagyszülő, meg az ismerősök... Visszaszerveződtek a bérletes színházelőadások is.” (18. int.)

(4) A negyedik elemcsoport a természetben található helyek, a térség természeti értékei, amelyekhez a narratívákban erős érzelmi kötődés mutatkozik.

Az előző térelemekhez képest a természeti értékek csoportja a narratívákban dominánsan közös elemként jelenik meg.

Ilyen értelemben a viszonyítási alap kontextustól függően megyei, országos vagy európai szintű. Ide sorolható, közös térelem a Hargita, az erdők, a hegyek, patakok, az Olt folyó, ásványvizek, legelők, kaszálók. Ezek a narratívákban gyakran a megélhetési lehetőségekhez, gazdasághoz, turizmushoz kapcsoltnak körvonalazódnak. A viszonyulásmód a legtöbb narratívában egy jövőbeli, a térség boldogulását elősegítő terv, ideális kép vagy épp egy múltban elmulasztott jó lehetőség formájában körvonalazódik. Az interjúalanyok számára a természeti értékek tehát egy kiaknázatlan területet jelentenek, amellyel szemben cselekvési vágyat fejeznek ki. Ez a cselekvési vágy értelemszerűen azoknál az interjúalanyoknál jelenik meg erőteljesebben, akik politikai funkcióval, vagy olyan munkahellyel, érdeklődési területtel rendelkeznek, amelynek következtében jól ismerik a természeti értékekhez kapcsolódó pályázati és gazdasági lehetőségeket.

Fontos megjegyezni, hogy van olyan természeti érték is, amely kizárólag csak egy településre jellemző vagy egy településhez tartozó. De ezek inkább egyedi esetek. Ilyen például Csíkszentdomokoson a kőbányászat, a Madarasi Hargita, Piricske.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

(5) Az ötödik csoportba azokat a szimbolikus tárgyakat soroltam, amelyek direkt módon fejezik ki a viszonyulásmódot a hagyományokhoz és a történelemhez. Ilyen például a székely és a magyar zászló, a kokárda, vagy a székelyruha.

5.2. FONTOS ESEMÉNYEK

A térhez való viszonyulásmódot jelölő második identitáskomponens csoportot képezik az interjúalanyok narratíváiban megjelenő események. Ezek olyan közösségi események, amelyek bár szorosan kapcsolódnak a helyekhez és a tér sajátos beélésével összefüggésben értelmezhetők, mégis a fentiekben bemutatott térelemektől elkülönülő és önmagában is helytálló kategóriát képeznek. Az általam elemzett kistérségben a vallási, humán, kulturális és történelmi komponensek határozzák meg a térséghez való kötődés szempontjából fontos eseményeket. Lényeges kiemelni, hogy a térelemekhez viszonyítva az események szempontjából a narratívákban többször megjelennek a települések határain túlmutató, akár a székelységhez és magyarsághoz való tartozást is kifejező, közös elemek. Információértékkel bír továbbá, hogy a narratívákban egy közösségi esemény a helyiek vagy az idegenek szempontjából kerül kiemelésre.

A fentiek értelmében, a narratívákban összességében három eseménytípus különül el:

(1) Azok a hagyományos, kulturális, vallási vagy történelmi események, amelyek bár elsősorban a település közösségének életéhez kapcsolódóan kerülnek kiemelésre, minden településen megtalálhatók, kevés egyedi elemet tartalmaznak és indirekt módon a települések hasonló működési mechanizmusait igazolják. Ilyen például a szüreti bál, falunapok, búcsú ünnep, egyházi szertartások, ünnepkörhöz kapcsolódó rendezvények, iskolai rendezvények, történelmi megemlékező ünnepségek, amelyek sok embert megmozgatnak.

„A falunapok, ami még nagyméretű rendezvény, ahol az iskolánk egy szeletet vállal belőle, akkor még nagyméretű rendezvénynek mondhatom, hogy az utóbbi időben kitágult a tanévkezdés tanévzárás, mert most egyre többen jönnek el szülők is.” (16. int.)

Ezek a helyi események inkább a szűk, településen élő közösség szempontjából jelentősek, de a narratívákban, sok esetben az esemény fontosságát igazoló elem a más települések lakosságának részvétele vagy akár a turisták megjelenése.

(2) A második, interjúalanyok narratíváiban elkülönülő eseménytípus a települések határain túlmutató, közös vallási és kulturális események. Az előző kategóriához viszonyítva a lényeges különbség abban áll, hogy ebben az esetben direkt módon nyilvánulnak meg a kistérség településeinek hasonló működési mechanizmusait iga-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

zoló közösségi elemek. Ilyen „közös” esemény például az Ezer Székely Leány Találkozója, Csíksomlyói Búcsú, felcsíki néptánc találkozók, tantárgyversenyek.

(3) A harmadik esemény-típus az egyedi események/rendezvények, amelyeknek csak egy településen van hagyományuk, sajátosan egy településhez kapcsolódnak, de a célcsoport túlmutat a település határain. Ilyen például a Siculicidium ünnep vagy a Hagymafesztivál, Madéfalván, Márton Áron-konferencia vagy Lovasnap Csíkszentdomokoson, szentgyörgynapi állatkiállítás Csíkdánfalván, Gálnapi káposztavágás Csíkcsecsóban. Ezeket az eseményeket gyakran ihleti egy másik település hasonló jellegű rendezvénye vagy egy más, akár más országban levő térség példája. Ennél az eseménytípusnál fontos megemlíteni a pályázati lehetőségek és források fontos szerepét is.

*„Hát én, ha Madéfalvára kell gondoljak, akkor egyből a Siculicidium jut eszembe, tehát a madéfalvi vérengzés, amit január 7-en ünnepünk meg, egyik nagy megmozdulás ez, amikor több településről eljönnek megemlékezni a hősökre.”
(16. int.)*

5.3. NEHÉZSÉGEK

A térhez való viszonyulásmódot nagymértékben meghatározzák a narratívákban megjelenő nehézségek. Ebben az elemzési dimenzióban azokat a térhez kapcsolódó identitáskomponenseket mutatom be, amelyek a térséget sajátosan meghatározó, általános nehézségként körvonalazódnak a narratívákban. Nehézség tehát az, amit az interjúalanyok a település fejlődése és működése szempontjából nehézségként határoznak meg. Az előző elemzési dimenzióhoz hasonlóan ebben az esetben is erőteljes befolyásoló tényező a munkahelyi/közösségi szerep, tehát az interjúalany érdeklődési területe, tevékenységtípusai.

Az interjúalanyok narratíváiban megjelenő nehézségek összesen négy problématerületet jelölnek.

(1) Az első problématerület a földtulajdonhoz kapcsolódó jogok tisztázatlansága, ami leginkább a helyi önkormányzat alkalmazottai, illetve polgármesteri, alpolgármesteri funkcióban levő interjúalanyok narratíváiban jelenik meg markánsan. Munkahelyi tevékenységükből adódóan az említett közösségi szereplők gyakran találkoznak ezzel a problématerülettel, illetve a közösségi elégedetlenséggel, nyugtalansággal, amit a település lakossága kifejez ezzel kapcsolatban. Ez a problématerület a közösségi fejlődést akadályozó tényezőként körvonalazódik.

(2) A narratívákban egy második problématerületet jelölnek az infrastrukturális hiányosságok, illetve az infrastrukturális fejlesztésekkel kapcsolatos fenntarthatósági problémák. Az általam elemzett Felcsík kistérség esetében fontos megjegyezni, hogy a települések között egyfajta versenyhelyzet alakult ki arra vonatkozóan, hogy

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

az infrastrukturális fejlesztésekre szánt EU-s forrásokból ki mekkora összeget tud megszerezni és abból milyen fejlesztéseket valósít meg. Ennek a versenyhelyzetnek van egy fejlődést generáló szerepe, ami számos fejlesztési projekt megvalósítását eredményezte a térségben. Ugyanakkor a lassabban fejlődő települések közösségei esetében a közvetlen környezetben látható eredmények számos elégedetlenség forrásai is.

A több infrastrukturális fejlesztést megvalósító települések esetében jelentkeznek már a fenntarthatósági problémák is.

(3) A narratívákban megjelenő harmadik, domináns problématerületet képezik a gazdasági nehézségek. Ehhez kapcsolódik a munkanélküliséggel, rossz minőségű termőföldekkel, nehéz megélhetéssel, elvándorlással, elöregedéssel kapcsolatos aggodalmak kifejezése.

„Az egyik legnagyobb baj, amit most én az utóbbi időben látok az az, hogy a fiatalság megy el a településről. Nagyon sokan elvégzik az iskolákat, egyetemeket, líceumokat, és egyetemmel, líceummal is kint dolgoznak Nyugaton, farmokon, ilyen cégeknél, és öregedik ki a falu. Tehát akik egyszer elmennek, azok elmennek, vannak, akik vissza se jönnek, még az a szerencsés eset, akik visszajönnek. Öregedik a falu, ez az egyik legnagyobb baj, amit látok, tehát építhetünk szép kultúrotthonokat, építhetünk hockey pályákat, műjégpályákat, csinálhatunk akármit nagyon nagy az öregedés.” (13. int.)

(4) A negyedik problématerület a tudáshiány, ami összegzi az oktatási rendszer és a kulturális élet hiányosságaival, az értelmiségiek elvándorlásával, utánpótlás neveléssel, mentalitással kapcsolatos aggodalmak körvonalazódását a narratívákban.

„Kulturális jellegű fejlesztésről nem erőst beszélhetünk. Én úgy látom, hogy a kultúra beleolvadt teljesen a politikába...nincs. Na most az, hogy vannak kultúrházak, ott is inkább a lakodalmakat tartják, elég ritkán fordul elő olyan, hogy színházársulat, vagy bármi hasonló. Tudjuk, hogy Csíkszereda is alig tudja kigűrízni a színházársulatának az évi költségeit, tehát elég kevés a kiállítás.” (14. int.)

5.4. KÖZÖSSÉGI ÉS MUNKAHELYI SZEREP

A téralapú identitás egyik fontos, meghatározó komponense a rurális elit közösségi és munkahelyi szerepe, mivel a településen és/vagy a térségben domináns tevékenységformát többnyire ez körvonalazza. Ez az identitáskomponens ilyen értelemben szoros összefüggésben áll több identitáskomponenssel. Például a fentiekben is jelzésre került, hogy a nehézségek és a település sajátosságai esetében a narratívákban

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

körvonalazódó identitáskomponensek az interjúalanyok munkahelyi és közösségi szerepével összefüggésben értelmezhetők.

Ilyen szempontból lényeges kérdés, hogy az adott interjúalany milyen tevékenységeket végez, illetve tart fontosnak, mennyire integrálódott a közösségbe, önmagát a közösség tagjaként, vagy kívülállóként határozza meg, egyes számban vagy többes számban beszél, a településen született vagy néhány éve költözött a településre, a település sikereit minek tulajdonítja, illetve ebben milyennek ítéli meg a saját és munkatársai szerepét.

A megjelölt elemzési szempontok alapján az általam vizsgált térség rurális elite körében három szereplőtípust azonosítottam be. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az interjúalanyok meghatározó szerepe a településeken bár szoros összefüggésben áll a munkahelyi szereppel, nem kizárólag azáltal meghatározott.

(1) Intézményvezetők: ide tartoznak a polgármesterek, alpolgármesterek, iskolai igazgatók, kulturális intézmények vezetői, akik a térség településeinek fontosabb intézményeit vezetik. Bár az adott intézmények tevékenységterülete alapján eléggé eltérők a vezetők tevékenységei, prioritásai, összességében a közösségbe jól integrálódott személyekről van szó, akik elhivatottságot éreznek szakmájuk iránt és a közösség életében, és a munkahelyükön elért eredményeik függvényében kerültek valamilyen vezető funkcióba. Kivétel nélkül minden ide sorolható interjúalany munkahelyi szerepén túl is feladatokat vállal és végez a településeken. A terepmegfigyelések során bebizonyosodott, hogy ez egyfajta elvárás is a helyi közösség részéről. Ezek az egyének a nap huszonnégy órájában a munkahelyi funkciójuk alapján vannak számontartva a közösségben, ami a magánélet és a munkahelyi szerep összehasonlítását eredményezi. Ez sok esetben kihívást jelent az interjúalanyok számára.

Az intézményvezetők kategóriáján belül egy elkülönülő csoportot képeznek a papok. Mivel az elemzett térség közössége esetében erős a valláshoz való kötődés, a papoknak mint vezető és véleményhordozó személyeknek, meghatározó szerepük van a településeken.

Egy másik különálló vezetőkategóriát képeznek a közbirtokossági elnökök, akik a települések erdő, legelő és kaszáló területeit közös vagyonként kezelik. Mivel a térségben ez a közös vagyon egy nagyon fontos endogén erőforrás, a közbirtokossági elnökök funkciójuk révén számos helyi kezdeményezést és fejlesztést támogatnak.

(2) Külön szereplőcsoportba sorolhatók a civil szervezetek munkatársai és vezetői.

A hagyományos vidéki elithez képest az általam vizsgált térség rurális elitszereplői körében egy újfajta csoportot képeznek a pályázatok megírásához és lebonyolításához is jól értő közösségsszervezők. Ezek az egyének sok esetben pedagógusok, akik civil szervezeteket vezetnek, vagy ilyen jellegű szervezetek keretén belül végzik a települések kulturális és közösségi életének szervezését. A megjelölt szereplőcsoport a legtöbb településen szorosan együttműködik az intézményvezetőkkel, ilyen

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

értelemben tevékenységük sok esetben függ is egy-két intézményvezető elismerésétől és támogatásától.

A vizsgált térségben kiemelkedőnek számítanak azok a civil kezdeményezések és szervezetek, amelyek önmagukban is életképesek. Ezek általában főállású munkatársakat tudnak foglalkoztatni, rendszeresen pályáznak és gyakorolják a forrásbevonás más formáit is.

(3) A harmadik szereplőcsoportot azok az önkormányzati alkalmazottak alkotják, akik munkahelyük mellett aktívan tevékenykednek a közösségben, illetve támogatják a vezető emberek elképzeléseinek megvalósulását. Ezeket a személyeket polgármesterek, alpolgármesterek és civil szervezetvezetők utánpótlásaként is lehet definiálni.

5.5. IDŐ

A téralapú identitás szempontjából az interjúalanyok narratíváiban információértékkel bír az idő komponens. Ebben a dimenzióban fontos kérdés, hogy a múlt, jelen és a jövő milyen mértékben jelenik meg a narratívákban, illetve meghatározó szempont az interjúalanyok életkora.

(1) A múlthoz kapcsolódó narratívaelemek többnyire egy múltbeli, a közösség élete szempontjából meghatározó esemény, vagy egy múltbeli állapot utáni vágyakozás formájában körvonalazódnak. Több interjúalany esetében meghatározó eseményként fogalmazódik meg az 1989-es rendszerváltás, 2004-ben, a települések adminisztratív önállósodása, valamint az EU-hoz való csatlakozás. Ez a három múltbeli esemény meghatározó változási folyamatokat indított el a térségben, amelyet a rurális elit kontextustól függően pozitívan vagy negatívan értékel.

Jelentős számú narratívában pozitívként szerepel a régi rend, szabályrendszer. Ebben az esetben a változási és fejlődési folyamatok szembeni kritikus magatartásról beszélhetünk.

„Az hogy mi jó, s mi nem jó... ha... nem tudom, hogy ha mérlegre rakjuk, akkor... Az, hogy a pályázati rendszerben nyílt lehetőségünk infrastruktúra fejlesztésre, ez igaz... Ez mind az Uniónak, vagy majdnem mind az Uniónak köszönhető, viszont a mezőgazdaságra tükrözött vetülete az elég negatívumot hozott.” (2. int.)

„Hát az Uniós csatlakozással jöttek a pályázati lehetőségek, sikerült a csatornázási lehetőségeket megoldani, az utakat, amennyire tudtuk, s ilyen-olyan pályázatokat, mint a műjégpálya, kultúrotthonok, piacterek.” (13. int.)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

(2) A jelenhez kapcsolódó narratívaelemek többnyire a próbálkozás, kínlódás, a sok és nehéz munka leírásában körvonalazódnak. Az interjúalanyok számára leginkább az uniós források megszerzéséhez kapcsolódó bonyolult pályázati és elszámolási rendszer, a bürokratikus intézmények vezetése, együttműködő partnerek megszerzése, valamint a közösségszervezés jelent kihívást.

(3) A jövőhöz kapcsolódó narratívaelemek két csoportját lehet elkülöníteni: vannak az optimista, a jövőre nézve bizakodó narratívák, amelyek gyakran társulnak konkrét tervekkel, stratégiákkal. Ezek olyan interjúalanyok esetében jelennek meg markánsan, akik csapatban dolgoznak, sokat utaznak és van már több pozitív tapasztalatuk a település fejlődése kapcsán. A másik csoport a jövőre nézve pesszimista narratívák, amelyeket nagymértékben meghatároz néhány múltbeli negatív tapasztalat vagy a támogatók hiánya.

„Van elmaradás a sportnál, tehát azzal foglalkoznék én legalábbis, amit úgy látom. Na most éppen készülnek a következő... ki is vannak írva a pályázatok... van még némi útszakasz, amit le kellene aszfaltozni, rendbe rakni... Tehát mindenképp azokkal foglalkoznék, s aztán utána új dolgokat kell kitalálni, ami, amivel érdemes is... igény van rá... tehát mindenképp a szépítésben mennék, a parkosítás, a zöldövezet, a szebb életkörülmények, közterek és a többi és a többi... ez irányba mozdítanám ki, pontosan az említett turisztikai okok miatt, hogy akkor látszana is, legyen egy szép település.” (1. int.)

Összegzés

Tanulmányomban egy székelyföldi kistérség területi identitás szerkezetét elemeztem a rurális elitel készített interjúk alapján. Az interjúalanyok térhez való viszonyulása kapcsán összesen öt elemzési dimenziót (identitáskomponenst) határoztam meg. Az első, térelemek dimenzióba azok a helyek és szimbolikus tárgyak tartoznak, amelyek szimbolikus jelentőségét a közösségi tudás és sajátos használat adja. A második elemzett dimenzió az interjúalanyok narratíváiban megjelenő közösségi események, amelyek a tér sajátos beélésével összefüggésben értelmezhetők. A harmadik, nehézségek dimenzióban azokat a térhez kapcsolódó identitáskomponenseket elemeztem, amelyek sajátosan meghatározzák a kistérséget.

A rurális elit közösségi és munkahelyi szerepe mint identitáskomponens, szoros összefüggésben áll a többi identitáskomponenssel, és meghatározza a térségben domináns tevékenységformákat. Az idő komponens pedig a múlt, jelenhez és jövőhöz kapcsolódó narratívaelemek révén a fejlesztési folyamatok elemzését támogatja.

A tanulmányban elemzett dimenziók a téralapú identitások komplexitására, valamint meghatározó fejlesztéspolitikai szerepére hívják fel a figyelmet.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

A téralapú identitáskomponensek elemzése kapcsán további kutatási feladat annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy milyen vidékimázs körvonalazódik az interjúalanyok narratíváiban, az identitáskomponensek nyomán milyen identitástípusok azonosíthatók be. Fejlesztéspolitikai szempontból az egyik leglényegesebb kérdés, hogy az identitástípusok milyen tudásformákkal társulnak, illetve hogy melyek azok a közös identitáselemek, amelyek kooperációra való nyitottságot eredményeznek egy adott területen belül.

Irodalom

- Almstedt, A. – Brouder, P. – Karlsson, S. – Lundmark, L. J. T. (2014): Beyond post-productivism: from rural policy discourse to rural diversity. *European Countryside*, 4., 297–306.
- Bálint B. – Biró A. Z. – Miklós I. (2003): Társadalmi helyzetkép az „Észak-Kelet Hargita” Kistérségi Társulásról. Kézirat.
- Biró A. Z. (2006): Vidéki térségek: illúzió vagy esély? Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Z. (szerk.) (2008): Székelyföldi jövőképek – térségi fejlesztéspolitika. Alutus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró A. Z. – Gergely O. – Székely K. – Biró Z. Z. (2012): Település – Érték – Versenyképesség. Lokális identitás és turisztikai versenyképesség összefüggései a Székelyföldi térségben. DOMUS Program. Összegző tanulmány. Fejlesztéspolitikai csomag térségi szereplők számára (javaslatok, modellek). Kézirat.
- Biró A. Z. – Bodó J. (1992): A „hargitaiság” - egy régió identitásépítési gyakorlatáról. Átmenetek – a mindennapi élet antropológiája. 1. szám, oldalszám?
- Bodó J. – Biró A. Z. (2011): Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: Bodó J. (szerk.): Szimbolikus térhasználat: ünnepek, jelképek. Alutus Kiadó, Csíkszereda, 23–36.
- Csutak I. (2011): Székelyföld EU-forrásokra alapozott fejlesztése. Támpontok egy átfogó fejlesztési tervhez. Státus, Csíkszereda.
- Egyed Á. (2006): A Székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. Pallas-Akadémia, Csíkszereda.
- Felcsík Kistérség Fejlesztési Stratégiája (2007–2013) az utolsó két irodalmat be kellene helyezni az ABC-sorrendnek megfelelően a felsorolásba.
- Gagy J. (1998): Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön. Helyzet könyvek, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
- Gagy J. (2004): A krízis éve 1949, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

- Granberg, L. – Anderson, K. – Kovách I. (2015): Evaluating the European Approach to Rural Development: Grass-roots Experiences of the LEADER Programme. Ashgate.
- György O. (2011): A terület- és településfejlesztés legfontosabb feladatai a Csíki medencében. Scientia Kiadó, Kolozsvár.
- Imre I. (1983): A törvényhozó székely falu. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Jó gyakorlatok (2015): Megvalósított projektek a Csík LEADER Helyi Akciócsoport területén
<http://docplayer.hu/2045524-Jo-gyakorlatok-megvalositott-projektek-a-csik-leader-helyi-akciocsoport-teruleten.html> [utolsó letöltés dátuma: 2017.01.15.]
- KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (2011): Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség. Lokális identitások alakulása a Székelyföldi térségben: helyzetkép és fejlesztési lehetőségek. HTMT Program. Témavezető: Biró A. Zoltán. Kutatási jelentés.
- Kiss A. (2011): Helyi fejlesztés, helyi identitás. A Sikeres Székelyföld Szakmai Fórum-sorozat kiadványa. Csíkszereda – Sepsiszentgyörgy. Alutus Kiadó, Csíkszereda.
- Kovács I. – Kristóf L. (2007): Közvetítő szereplők a vidéki javak és szolgáltatások piacán. In: Kovách I. (szerk.): Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. L'Harmattan, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 105–119.
- Laki L. – Biró A. Z. (2001): A globalizáció peremén. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Lee, J. – Árnason, A. – Nightingale, A. – Shuchsmith, M. (2005): Networking: Social Capital and Identities in Europe Rural Development. Sociologia Ruralis 45/4, 269–283.
- Lengyel I. – Fenyővári Zs. (2010): Az Észak-magyarországi és Dél-alföldi régiók versenyképességének főbb mutatói. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 7(1) 3–18.
- Messeley, L. – Dessein, J. – Lauwers, L. (2015): Regional identity in rural development: three case studies of regional branding. In: Applied Studies in Agribusiness and Commerce – APSTRACT. Agroinform Publishing House, Budapest.
- Oláh S. (2004): Falusi látletelek 1991–2003. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Oláh S. (2008): Kivizsgálás. Írások az állam és társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Oláh S. (2016): Kényszerek – tanúságtevők. Történetek a legrosszabb évszázadból. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

- Ray, C. (1998): Culture Economies: a perspective on local rural development in Europe. Centre for Rural Economy, Newcastle.
- Ray, C. (1999): Towards a Meta-Framework of Endogenous Development: Repertoires, Paths, Democracy and Rights. *Sociologia Ruralis*, 39/4.
- Van der Ploeg, JanD. – Schneider, S. – Ye, J. (2015): Rural Development: Actors and Practices. *Research in Rural Sociology and Development*, 22. 17–30.
- Woods, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography* 31(4): 485–507.